



УДК 340.15:477«19»

**О. А. Гавриленко,  
С. В. Васильєв**

**НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВНУТРІШНЬОГО  
УПРАВЛІННЯ АПТЕЧНИМИ ЗАКЛАДАМИ В УКРАЇНСЬКИХ  
ГУБЕРНІЯХ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.**

*Досліджено питання нормативно-правового регулювання внутрішнього управління аптечними закладами на українських землях у складі Російської імперії протягом другої половини ХІХ ст. Розкрито сукупність норм адміністративного права, що містили вимоги до фармацевтичних працівників, порядок та умови професійного зростання. Вивчено порядок придбання, зберігання, обліку та реалізації лікарських засобів, специфіку юридичної відповідальності у випадку порушення вказаних вимог.*

**Ключові слова:** адміністративне право, Україна, аптека, Лікарський статут, фармацевтичний працівник, лікарські засоби.

Забезпечення охорони здоров'я населення потребує належної організації фармацевтичної справи. Результати діяльності фармацевтичної організації багато в чому залежать від методів управління персоналом, специфіки внутрішнього управління аптечними закладами. Розвиток аптечної мережі на українських землях у складі Російської імперії другої половини ХІХ ст. є окремим етапом становлення фармацевтичної діяльності в Україні. Тому вивчення © Гавриленко О. А., Васильєв С. В., 2013

історичного досвіду нормативно-правового регулювання внутрішнього управління аптечними закладами може бути корисним для сучасних менеджерів у сфері фармації.

Окремі аспекти проблеми діяльності аптек у Російській імперії висвітлювалися в українській історичній науці. Зокрема, відомі розвідки Т. О. Терещука, Г. І. Розета, В. Д. Отамановського. Спроби висвітлити історичні аспекти становлення та розвитку аптечної мережі на українських землях також здійснювалися й фахівцями у сфері фармації. Серед цієї категорії досліджень на особливу увагу заслуговують праці Р. В. Богатирьової та З. М. Мнушко. Водночас слід зауважити, що у цих дослідженнях висвітленню проблем нормативно-правового регулювання внутрішнього управління аптечними закладами на українських землях у складі Російської імперії приділено недостатню увагу, що значною мірою й зумовлює доцільність здійснення цього дослідження.

Мета дослідження полягає у вивченні особливостей нормативно-правового регулювання внутрішнього управління аптечними закладами на українських землях у складі Російської імперії у другій половині XIX ст. Завданнями дослідження є встановлення специфіки добору персоналу, законодавчих вимог до фармацевтичних працівників, порядку придбання, зберігання та реалізації лікарських засобів в аптечних закладах в українських землях у складі Російської імперії у вказаний період.

Нормативно-правову основу внутрішнього управління аптечними закладами на українських землях у складі Російської імперії протягом другої половини XIX ст. складали Лікарський статут Зводу законів Російської імперії (далі – Лікарський статут) і циркуляри Медичного департаменту МВС Російської імперії. Р. В. Богатирьова стверджує, що тогочасне законодавство передбачало вимоги до персоналу аптеки, правила придбання, зберігання та реалізації лікарських засобів [1, с. 89].

Відповідно до ст. 458 Лікарського статуту встановлювалися три звання фармацевтичних працівників: аптекарський помічник, провізор та магістр фармації (аптекарь) [2, с. 178]. Найнижчим званням фармацевтичного працівника було звання аптечного помічника, а найвищим – магістра фармації. Отримання чергового звання залежало від отриманої освіти, стажу роботи і складання встановлених іспитів.

Згідно з нормами, закріпленими у ст. 482–486 Лікарського статуту, для складання іспиту на звання аптечного помічника особа повинна була протягом тривалого терміну (від трьох до п'яти років) пройти навчання як аптечний учень у приватній (вільній) або державній (казенній) аптеці. Для прийняття аптекарським учнем особа повинна була мати три класи гімназичної освіти, що засвідчувалося відповідним свідоцтвом [2, с. 181–182]. Відповідно до норми, що містилася у п. 93 Циркуляру МВС Російської імперії від

18 вересня 1858 р. № 2345, прийом в аптечні учні обумовлювався укладенням угоди між управляючим аптекою та аптечним учнем або його батьками. Управляючим аптекою надавалася повна свобода відносно умов договорів щодо прийому особи до складу аптекарських учнів. Учня дозволялося залучати до будь-яких підсобних робіт в аптеці. Водночас, управляючий аптекою повинен був навчити учня фармацевтичній справі та підготувати його до успішного складання іспитів на звання аптекарського помічника. У разі виявлення нездатності учня до оволодіння фармацевтичною справою управляючий аптекою повинен був повідомити про це місцевому медичному керівництву протягом року з дня прийому учня до аптеки [3, с. 85].

Як передбачалося ст. 485 Лікарського статуту, для допуску до випробування щодо отримання звання аптекарського помічника аптекарський учень повинен був надати свідоцтво від навчального закладу, після якого його було прийнято до аптеки, та свідоцтво про перебування у статусі аптекарського учня строком не менше трьох і не більше п'яти років, підписане управляючим аптекою та засвідчене місцевим керівництвом медичного департаменту МВС Російської імперії [2, с. 182]. Зазначимо також, що законодавчі акти того часу встановлювали досить чіткий порядок проведення випробувань на звання аптекарського помічника.

У свою чергу, аптекарський помічник, який виявив бажання екзаменуватися на ступінь провізора, зобов'язаний був надати свідоцтво про те, що він прослужив у державній (казенній) або приватній (вільній) аптеці три роки, а також свідоцтво про оволодіння у лікарсько-навчальному закладі повним курсом фармацевтичних наук (ст. 489 Лікарського статуту). Аптекарські помічники вступали до лікарсько-навчальних закладів без іспитів на підставі надання свідоцтва про добру поведінку і сумлінність під час роботи в аптеці. Такі свідоцтва підписувалися аптекарем і місцевим керівництвом медичного департаменту МВС Російської імперії [2, с. 184]. Звання провізора було наступним для фармацевтичного працівника у його кар'єрному зростанні.

Відповідно до ст. 491 Лікарського статуту до переліку предметів, за якими мали екзаменуватися кандидати на отримання звання провізора, входили мінералогія, ботаніка, зоологія, хімія, фізика та фармакологія [2, с. 186]. Водночас, для отримання звання магістра фармації працівник згідно зі ст. 496 Лікарського статуту повинен був виконати хімічне та судово-хімічне дослідження, а також під наглядом екзаменатора розв'язати хіміко-фармацевтичне та природно-історичне питання [2, с. 190]. Таким чином, законодавство Російської імперії регламентувало порядок просування фармацевтичних працівників кар'єрними східцями та проведення необхідних випробувань для отримання кандидатами наступного ступеня.

Характеризуючи специфіку діяльності аптечних закладів, необхідно відзначити, що тогочасне законодавство розрізняло правовий статус утримувача аптеки, керівника аптеки та працівників аптеки. З. М. Мнушко наголошує, що утримувач аптеки на українських землях Російської імперії міг бути одночасно і її безпосереднім керівником. Водночас, він мав право й найняти іншу особу для здійснення управління аптекою [3, с. 103].

Відповідно до законодавства Російської імперії, на утримувачів та керівників аптек було покладено наступні основні обов'язки.

По-перше, записи про усі лікарські засоби, які реалізувалися як за рецептами, так і без, як приватним особам, так і державним та приватним організаціям, мусили вноситися ними до спеціальних шнурованих книг, виданих місцевими лікарськими управліннями (Циркуляр Медичного департаменту МВС Російської імперії від 16 липня 1862 р. № 5123) [4, с. 81]. Отже, в аптеці існував передбачений законодавством порядок обліку рецептурних лікарських засобів.

По-друге, до особливої шнурованої книги управляючі аптеками мали вносити записи про кошти, які щоденно надходили від продажу ліків (Циркуляр Медичного департаменту МВС Російської імперії від 16 липня 1862 р. № 5123) [4, с. 81]. Таким чином, в аптеці також мусили дотримуватися певних правил бухгалтерського обліку.

По-третє, керівництво аптечних установ мало слідкувати за дотриманням порядку зберігання сильнодіючих та отруйних речовин. Порушення цієї вимоги могло призвести до позбавлення права керувати аптекою або права утримувати аптеку як протягом певного терміну, так і довічно (ст. 265 Лікарського статуту) [2, с. 181]. Такі вимоги були цілком справедливими, оскільки сильнодіючі та отруйні речовини могли завдати шкоди здоров'ю населення. Г. І. Розет стверджує, що аптеки, які відкривалися у XIX ст. на Донбасі, мали право торгувати виключно визначеним у російській фармакопеї переліком лікарських засобів [5, с. 330].

Окрім того, утримувачі та керівники аптек мусили виконувати норми щодо правил закупівлі лікарських препаратів та їх виготовлення [2, с. 220, 223]. Відповідно до ст. 886 Уложення про покарання кримінальні та виправні, порушення керівником аптеки правил закупівлі та виготовлення лікарських засобів мало наслідком стягнення штрафу в розмірі від 50 до 100 руб., а у випадку систематичності таких порушень – позбавлення права керувати аптекою на термін від одного до двох років [6, с. 151].

В аптеках також було суворо заборонено виготовляти та реалізовувати горілку та лікери, одеколони та парфуми. Водночас, аптекарі мали можливість отримати патент на виготовлення вказаної продукції. Однак, виготовляти її вони могли не в аптечних лабораторіях, а в інших приміщеннях (Циркуляр Медичного департаменту МВС Російської імперії від 19 червня 1865 р. № 4669) [4, с. 84].

Керівництво аптечних установ мало право приймати на роботу фармацевтичних працівників не лише за наявності в них відповідної освіти, але й за умови надання свідоцтва про добру поведінку та рід занять за весь час трудової діяльності. Такі свідоцтва могли видаватися утримувачами аптек за кожним місцем роботи фармацевтичного працівника, а за умови відсутності протягом певного часу роботи – місцевими управліннями поліції (Циркуляр Медичного департаменту МВС Російської імперії від 14 березня 1857 р. № 2560) [4, с. 85–86]. Отже, держава була зацікавлена у бездоганній репутації фармацевтичного працівника, встановлюючи вимоги щодо його правомірної та добропорядної поведінки.

Щодо кожного випадку прийому або звільнення з роботи фармацевта керівники аптек були зобов'язані доповідати місцевому медичному керівництву [2, с. 223]. Окрім того, вони мали надавати списки працівників із характеристикою їхньої роботи, знань, вмінь та навичок. На нашу думку, це було занадто жорстким правилом. Чинні у наш час норми Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з виробництва лікарських засобів, оптової, роздрібною торгівлі лікарськими засобами, затверджені наказом МОЗ України № 723 від 31 жовтня 2011 р. (зі змінами від 3 липня 2013 р.) також встановлюють вимоги до персоналу аптеки [7], але про формування списків фармацевтичних працівників, які працюють у певній місцевості, у них не йдеться.

Згідно з нормою ст. 890 Уложення про покарання, утримувачі та керівники аптек, які вели «нетверезий спосіб життя» або недбало ставилися до своїх обов'язків, могли бути позбавлені права керувати аптекою або утримувати аптеку. Такі заходи могли бути застосовані лише після неодноразових зауважень з боку місцевого лікарського управління [6, с. 144]. Зауважимо, що й теперішні Ліцензійні умови провадження господарської діяльності з виробництва лікарських засобів, оптової, роздрібною торгівлі лікарськими засобами 2011 р. також містять підстави для позбавлення аптечних установ ліцензії [7].

Як було передбачено ст. 279 Лікарського статуту та ст. 891 Уложення про покарання 1866 р., фармацевтичні працівники аптек повинні були точно виконувати вказівки керівника аптеки відносно приготування, зберігання та реалізації ліків, запису відповідних операцій до книг, дотримання порядку. У випадку систематичних зауважень за недобросовісне виконання своєї роботи фармацевтичний працівник міг бути позбавлений права на зайняття фармацевтичною практикою на строк до одного, двох або трьох років, а у деяких випадках – і назавжди залежно від міри винуватості працівника. Про таку поведінку фармацевта керівник аптеки мав доповісти місцевому медичному керівництву, якому й належало право позбавити особу права на зайняття фармацевтичною практикою [4, с. 86]. Зауважимо, що нині особа може бути

позбавлена права на зайняття тим або іншим видом діяльності лише на підставі вироку суду. Окрім того, нині за жодних обставин людина не може бути позбавлена права займатися певною діяльністю довічно.

Особливості звільнення фармацевтичних працівників були передбачені циркуляром Медичного департаменту МВС Російської імперії від 8 травня 1865 р. № 3549. Згідно із вказаним підзаконним актом про звільнення за власним бажанням, працівник аптеки повинен був повідомити утримувача аптеки за два місяці до звільнення. Але звільненню особа підлягала лише за згодою керівника або утримувача аптеки. Водночас, у випадку відмови у звільненні утримувач або керівник аптеки повинен був встановити для такого фармацевта жалування, підвищене у півтора рази. Щодо кожного випадку звільнення працівника аптеки за неналежне виконання своїх обов'язків керівник або утримувач аптеки повинен був повідомити місцеве медичне керівництво [4, с. 86]. Т. О. Терещук вказує, що характерними для української фармації у XIX ст. стали проблеми аптекарської монополії, конкурентної боротьби за отримання дозволу на заведення аптеки, дискримінація прав провізорів-службовців, що наймалися на роботу до аптекаря-власника [8, с. 18]. На нашу думку, обумовлення звільнення фармацевтичного працівника виключно згодою утримувача або керівника аптеки суттєво звужувала можливості підданого імперії до вільного обрання місця роботи. Хоча, необхідно зауважити, що у XIX ст. не лише російське законодавство, але й законодавство європейських країн не передбачало трудових прав працівника у сучасному розумінні.

Підсумовуючи усе сказане, необхідно зазначити, що вивчення правових засад внутрішнього управління аптечними закладами на українських землях у складі Російської імперії протягом другої половини XIX ст. – це лише окремих етап дослідження нормативно-правового регулювання фармацевтичної діяльності. До працівників аптек у цей період вже висувалися чітко визначені законом вимоги: освітні, щодо стажу роботи, щодо належного виконання своїх обов'язків та добropорядної поведінки тощо. Тогочасним законодавством Російської імперії також вже розрізнявся правовий статус утримувача аптеки, керівника аптеки та фармацевтичного працівника (аптекарських учнів, помічників аптекаря, провізорів та магістрів фармації). Законодавцем було встановлено й вимоги щодо придбання, зберігання, обліку та реалізації лікарських засобів. Досить чітко було визначено й санкції за порушення правил здійснення фармацевтичної діяльності. Це могло мати наслідком притягнення особи до юридичної відповідальності у вигляді штрафу або позбавлення права займатися фармацевтичною діяльністю на певний строк або навіть довічно.

**Список використаних джерел:** 1. Богатирьова Р. В. Історія фармації України / Р. В. Богатирьова. – Х. : Прапор ; Вид-во УкрФА, 1999. – 199 с. 2. Свод Законов Российской империи повелением Государя Императора Николая Павловича составленный. – Т. 13 : Уставы о народном продовольствии, общественном призрении и врачебные. – СПб. : Тип. Втор. Отд. Собств. Его Имп. Велич. Канц., 1857. – VI, 353 с. 3. Мнушко З. М. Історія медицини та фармації / З. М. Мнушко. – Х. : Вид-во НФаУ ; Золоті сторінки, 2009. – 208 с. 4. Сборник законов, правил, наставлений и распоряжений правительства для врачей, фармацевтов, ветеринаров и прочих медицинских чинов / сост. И. К. Войно. – Киев : Тип. Е. Я. Фёдорова, 1871. – 583 с. 5. Розет Г. И. Очерки по истории здравоохранения Донбасса. Старая Юзовка (1869–1917 гг.) / Г. И. Розет // Медицинское обслуживание шахтеров и металлургов : сб. науч. тр. Красноярск. мед. ин-та. – 1958. – № 5. – С. 329–332. 6. Свод Законов Российской империи повелением Государя Императора Николая Павловича составленный. – Т. 15 : Уложение о наказаниях уголовных и исправительных. – СПб. : Тип. Втор. Отд. Собств. Его Имп. Велич. Канц., 1857. – IV, 202 с. 7. Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з виробництва лікарських засобів, оптової, роздрібною торгівлі лікарськими засобами : наказ М-ва охорони здоров'я України від 31 жовт. 2011 р. № 723 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1420-11>. 8. Терещук Т. О. Історичні аспекти розвитку фармацевтичного законодавства і освіти, становлення суспільно-професійних організацій у східноукраїнських землях (XVIII – 1-а пол. XX ст.) : автореф. дис. ... канд. фарм. наук : 15.00.04 / Терещук Тарас Олегович. – Л., 1997. – 24 с.

*Надійшла до редколегії 15.10.2013*



**Гавриленко А. А., Васильев С. В. Нормативно-правовое регулирование внутреннего управления аптечными учреждениями в украинских губерниях Российской империи во второй половине XIX в.**

*Исследованы проблемы нормативно-правового регулирования внутреннего управления аптечными учреждениями на украинских землях в составе Российской империи во второй половине XIX века. Раскрыты требования к фармацевтическим работникам в указанный исторический период, порядок и условия профессионального роста. Изучен порядок приобретения, хранения, учёта и реализации лекарственных средств, специфика юридической ответственности в случае нарушения названных требований.*

**Ключевые слова:** административное право, Украина, аптека, Врачебный устав, фармацевтический работник, лекарственные средства.

**Gavrylenko O. A., Vasyliiev S. V. Normative and legal regulation of pharmacy institutions' internal management in ukrainian provinces of russian empire in the second half of the XIX-th century**

*The issue of normative and legal regulation of pharmacy institutions' internal management on Ukrainian territory within Russian Empire in the second half of the XIX-th century is researched in the article. Requirements for pharmaceutical employees in the specified period the procedure and conditions of their professional growth are studied. Trade and storage procedure of medicines, the specific of legal liability in case of breaking such requirements are researched. Some papers and works of modern researchers, laws and regulations of the second half of the XIX-th century regulating pharmaceutical activities in Russian Empire were used in this paper. The normative and legal basis for a pharmacy's internal management on Ukrainian territories within Russian Empire in the second half of the XIX-th century included Physicians Code of Laws of Russian Empire and the circulars of the Medical Department within the Ministry of Internal Affairs of Russian Empire. Such scientific degrees for pharmaceutical employees as pharmaceutical assistant, pharmacist and Master of Pharmacy were established. Legislation at the time distinguished the legal status of a landlord, manager and employee of a pharmacy. Demands according to the level of education, work experience, proper exercise of their duties and respectable behavior, were set for pharmaceutical employees.*

*The legislation set out requirements for purchasing, storing, stocktaking and distributing medicines. Violation of the rules of pharmaceutical activity could be a ground for calling to account in the form of a fine or deprivation of the right to be engaged in pharmaceutical activities within a specified period or for life.*

**Keywords:** administrative law, Ukraine, pharmacy, medical statues, pharmaceutical employee, medicines.

